

ЗА ИСТОРИЯТА НА ПРОИЗВЕДЕНИЯТА НА НИКОН ЧЕРНОГОРЕЦ В СЛАВЯНСКАТА ПИСМЕНОСТ

Румяна ПАВЛОВА (София)

Византийският автор Никон Черногорец е оставил две големи произведения: Пандекти (по-нататък ПНЧ) и Тактикон (по-нататък ТНЧ)¹. Сведенията за автора са оскъдни и се извличат главно от книгите му. Не се знае къде точно се е родил Никон, но според Тактикона (слово 30) възрастността е живял в Константинопол. Известно е също, че отива в Северна Антиохия и се замонашва в Черна гора (оттук — Черногорец) в обителта Пресвета Богородица (слово 19 на Тактикона). В същото 19 слово на Тактикона Никон пише, че е съставил книга „заповеди Господни“, т.е. Пандектите, а в 22 слово уточнява, че е съставил Пандектите не *ѿ себѣ*, но *испирва оумоленъ бивъ ѿ нѣкынхъ брати*². В 36 слово на Тактикона Никон Черногорец обяснява, че Пандектите съдържат 63 слова (глави)³. В Предисловието на самите Пандекти, което намираме в началото на последния редактиран по времето на Евтимий славянски превод на произведението, се съобщава, че след автора на по-ранните Пандекти — Антиох, инокът Никон, който *ѿ младенчества* изучава божествения закон и като плодovита маслина, като пчела любоделна, трудолюбива събира духовните цветя, съчинява книга за божествените заповеди и тълкуването им. Това според Предисловието става, когато Константин Дука държи царския скиптър. Никон работи ден и нощ, защото словото Господне не усеща глад, и така създава *книга кънига*. Действително текстът е огромен. Например в българския търновски ръкопис Егор. 18⁴ той е написан върху 341 листа, т.е. 682 страници средно по 43 реда на страница. Пандектите са били съставени като ръководство за монашеското братство. Това е било съвсем необходимо вероятно и затова, че времето е било тежко за християните поради нашествията и разоренията, които вършели, както е казано в предисловието, „безбожните турци“. Никон е трябвало да събира разпръснатите братя и да ги напътства в истинското благочестие. Самият Никон вижда себе си призван за *оучительство* и на това призвание той

служи, като отклонява посвещаването в презвитерския сан и възможността да стане архимандрит⁵.

В Пандектите Никон включва произведения или части от съчинения на църковните отци и учители на църквата. Най-често се срещат извадки от творчеството на Василий Велики, Григорий Богослов, Иоан Златоуст, Иоан Лествичник, Теодор Студит и Атанасий Александрийски или от Анастасий Синайски, Генадий Константинополски, Григорий Двоеслов, Григорий Ниски, Дионисий Ареопагит, Ефрем Сирийски, Исак Сирски, Иоан Дамаскин, Кирил Александрийски, Кирил Иерусалимски, Симеон Чудотворец и още редица други. Намираме също извадки от манастирските типиси, от Лавсаика, Лимонария, от житията на светите Анастасий, Антоний, Даниил Стълпник, Дионисий Ареопагит, Иоан Златоуст, Иоан Милостиви, Пахомий, Сава, Симеон Чудотворец и др. Използвани са откъси от хроники, апостолски и съборни канони⁶. Даже това изреждане, без да е изчерпателно, показва богатото и разнообразно съдържание на Пандектите и обяснява широкото използване на текстове от тях в други книги на средновековната литература като различни сборници, разширения Пролог, Измарагда и т. н. Впрочем, изследването на текстовете от Пандектите на Никон в други книги е голям и сложен проблем не само защото трябва да се определи техният състав и съдържание, което не е направено в науката, а и поради (според моите начални впечатления) особеностите на превода на тези текстове в сравнение с известните ни три официални варианта на произведението в славянската писменост.

Никон Черногорец съставя и друга голяма книга — паметник на каноническото право с обем от 40 слова (глави), но по-късно от Пандектите. От дошлите до нас ръкописи се вижда, че Тактиконът е бил преведен в Търново през XIV в., тръгва от България и се разпространява из останалия православен славянски свят.

В сравнение с Тактикона текстологията на Пандектите е значително по-сложна. Съобщението, че те са били написани през царуването на Константин Дука, означава, че книгата се е появила през XI в., около или след 1060 година. В 36 слово на Тактикона се казва, че Никон пише Пандектите през младите си години. За отзвука от това негово произведение съдим по включеното след 63 слово на последния редактиран славянски текст послание от Иоан, патриарх Антиохийски, в което той съобщава, че е прочел Пандектите и е бил възхитен от съществуващата в тях благодат.

Иоан Антиохийски е живял към края на XI в. От посланието му се вижда, че ПНЧ са се радвали на високо признание във Византия. Естествено, че те стават духовно богатство и на православния славянски свят. Отначало в славянската писменост се появява съкратен вариант на превод, който съдържа също 63 слова, но в състава на отделните глави някои от текстовете не са включени. По това, че най-старият превод на ПНЧ е

съкратен текст, няма спорове в славистичната наука. От първия съкратен превод на ПНЧ засега са идентифицирани от А. Горский, К. Новоструев⁷, от И. Срезневский⁸, Кл. Иванова⁹, Р. Павлова¹⁰, С. Богданова¹¹ и А. Турилов¹² около 15 ръкописа или фрагменти. През 1988 г. работих в РГАДА (бивш ЦГАДА) с ръкопис №1698 от сборката на Мазурин, фонд 196, и като доказателство, че и той съдържа най-стария превод, давам извадка от него в съпоставка с ръкопис ГИМ, Синод.836.

РГАДА, ф. 196, №1698

66

Бѣ ѿккто великъ безмолвникъ въ
горѣ афанисѣтѣхъ. придѡша на нѣ
развонницѣ и возпѣ старецъ.
и слышавше соудѣднъ яго яша
развонники и послаша ихъ
67а

соудни и въсѡди га въ тем-
ницю и оскорбѣша братѣ
глаголюще. яко насѣ радн
предани быша и въставѣше
идѡша къ авѣвѣ поумнѡу
и къзвѣстѣша яемоу верѣ и
написа къ старцю гла...

ГИМ, Синод. 836

16 а

Бѣ ѿккто великъ безмолвникъ въ
горѣ афанисѣтѣхъ. придѡша на нѣ
развонницѣ и возпѣ старецъ.
и слышавше соудѣднъ яго яша
развонники и послаша ихъ къ

соудни и въсѡди га къ тем-
ницю и оскорбѣша братѣ
глаголюще яко насѣ радн
предани быша и въставѣше
идѡша къ авѣвѣ поумнѡу
и къзвѣстѣша яемоу верѣ и
написа къ старцю гла...

Най-старият ръкопис, който представя този превод, е руски и се пази в гр. Ярослав, в Ярославския музей, сигн. ЯМЗ №15 583. Ръкописът е бил написан в края на XII — началото на XIII в., от което следва, че първият съкратен превод се е появил в славянската писменост в периода: горна граница — края на XI в., долна граница — XII в. (първа половина).

Произходът на първия превод също е коментиран в науката. В публикацията си от 1878 г. Е. И. Калужняcki го определя като „славяно-болгарский“. В по-ново време А. Попе, Р. Павлова, И. Райнхарт, Ф. Томсон¹³ също споделят мнението, че първият превод на ПНЧ е възникнал на юг, а не на север. През 1876 г. Срезневски много внимателно, без категоричност за произхода на преводача и главно въз основа на ръкопис Чуд. 16 от XIV в. вижда „участие руского человека“. Твърдението на Срезневски е разбираемо и за тогава логично: той отделя определен брой лексеми в текста като руски и освен това, когато пише своята работа, още не е идентифициран и привлечен за изследване никакъв южнославянски ръкопис с Пандекти на Никон, който съдържа първия съкратен превод. Внимателната формулировка на Срезневски става у учени като Соболевски и други изследователи категорично мнение за руския произход на първия превод.

Напоследък това мнение уверено бе повторено от А. Турилов с традиционните аргументи: 1) XI—XII век е „самый неблагоприятный для славянской культуры на Балканах период“, 2) Ярко выраженная восточнославянская лексика перевода (авторът препраща към работата на И. Срезневски — бел. Р.П.) дала основание считать его древнерусским¹⁴.

Постановката, че през XI в. поради византийското робство книжовно-преводаческата работа в България не само намалява, но и прекъсва, е един от често повтаряните аргументи, че през XI в. (именно през XI в. и не по-рано или по-късно) се извършва активна преводаческа работа в Киевска Русия. Това се подкрепя и от известното място в Повесть временных лет. Естествено, че по време на византийското робство няма онези блестящи условия за развитие на старобългарската книжнина, както по времето на Борис, Симеон, Петър и Самуил, но като се има предвид и с т о р и я т а н а р е д и ц а с т а р о б ъ л г а р с к и к н и г и, не може да се смята, че книжовната и преводаческа дейност е замряла.

Езиковият аргумент за руските преводи се свежда до лексическия критерий. Като признава, че езикът на преписаните в Русия старобългарски паметници и на „преведените“ там през XI в. е „один и тот же язык церковнославянский“, А. Соболевский и други изследователи определят някои текстове като руски преводи през XI в. въз основа на наличието в тях на „специфично руски“ лексеми. Този критерий е твърде уязвим по няколко причини: 1. „Руският“ лексикален слой се отделя без сравнително-историческо изследване с другите славянски езици и най-вече със старобългарския език и с езика на среднобългарските паметници. Поради това една част от определените като „специфични русизми“ думи при подобно изследване отпадат, тъй като се срещат и в историята на българския език. 2. Върху определените паметници, за които някои изследователи смятат, че са староруски преводи, не е извършена задоволителна текстологическа работа и не е изследвана историята на текста, за да се види дали евентуалните „русизми“ са характерни за превода, или са особеност на преписа (или на преписи). За най-стария превод на Никоновите Пандекти Срезневски първо отделя 8 лексеми, които смята за специфично руски: *хорошъ*, названия на парични единици като *ѣкзана*, *гривьна*, *ѣкверница*, *ѣккъши*, още думите *сѣмьа* (= начин на живот), *посадникъ*, *кръкути* (=купувам). След тези примери Срезневски дава списък без особени обяснения от 69 думи, за които казва, че това са „несколько выписок, относящихся к словам наиболее з а м е ч а т е л ь н ы м (разр. моя — Р. П.) между прочимъ и в том же отношении“, т.е. в някаква степен и за русификацията на текста. Като правя уговорка, че тази лексика се разглежда в подготвяното издание на Никоновите Пандекти по сръбски ръкопис от XIII в. Хил. 175 с разночетения, ще дам само някои общи положения: 1. Една немалка част от думите в списъка на Срезневски не е специфично руска. Напри-

мер: близникъ сл. 48, среща се още в старобългарските Зогр. Мар. Асем. евангелия, в Супр. сб.48; вродовъ (имам вродовъ въ конѣ своѣмъ) сл. 43, т.е. брадва, секира (в друг превод сѣчико)¹⁵ се употребява в Супр. 62; вродъкъкъ сл. 3, 10, 30 е фиксирано в Супр.71; вродъкъ освен в сл. 20 се среща в Хиленд. листове и Евх.: вродъта сл. 2 — употребява се също в Евх. Супр. 1113 наистина като мярка във времето, не в пространството; вродъкъкъ (празникъ вродъкъкъ медъкъкъ) сл. 57 — намираме в Син. пс., Клоц. сб., Супр 1111 имаме вродъкъ, в Евх. Супр. 1111 вродъкъкъ; гостникъ сл. 20 — в Супр. 244 намираме също гостникъ; дружина сл. 29 е употребено в Зогр. Мар. Асем. Евх. Клоц. сб. Супр. Син. пс. Този списък може да продължи. Получава се впечатление, че Срезневски като лексикограф е изписвал интересни („замечательные“, както той казва) за него думи, без строго да фиксира само руска специфична лексика, поради което позоваването на работата му от страна на някои колеги би трябвало да бъде по-внимателно. Освен това думи като хрѣшъ съ значение 'подреден, прибран' (в други руски преписи, напр. Яросл. ПНЧ, на същото място се среща похорошъкъ), сѣмька (на същото място в Яросл. стои земька) се срещат в Чудовския препис и липсват в други руски преписи, което ги характеризира като явления на преписа.

2. Известно е, че след разпространяването на старобългарските книги в Киевска Русия от края на XI и XII в. се извършва руското им редактиране, което засяга главно правописа и фонетиката. Можем да говорим за нормативни русизми, които са регламентирани от руската църква за оформяне на руското църковно произношение, и за ненормативни русизми, които са плод на случайни отклонения или грешки на преписвачите. Въпреки мотива за свещеност на текста, който е действал в процеса на преписването, понякога са се допусkali и лексикални русизми, особено когато е ставало дума за руски реалии. Така например при наименованието на паричните единици вместо лѣдъкъкъ в Хил.175 руският книжовник е предпочел вѣкъкъкъ, (сл. 23)¹⁶, рѣкъкъ (сл. 23), в сл. 36, 45 и употребил още вѣкъкъкъ. В слово 23 в житието на Иоан Милостиви има пасаж — в Хил. 175: колко ко хотѣло шмочити хѣкъкъкъ в соѣкъ егоже пошвають мое сокачнѣ. колко естъ тѣхъкъ иже желаютъ пошѣ шконѣти вино пропикае мое въ мое винницѣ. В руските ръкописи ПНЧ ЯМЗ.15 583, също в Синод. 836 и в Чуд. 16 в този пасаж намираме 4-ри лексикални разночетения: вместо шмочити хѣкъкъкъ въ соѣкъ в Яросл. ПН е написан явният русисъм оуѣ: шмочити свои хѣкъкъкъ въ оуѣкъ л. 122; вместо протобългаризма сокачнѣ е употребено поварѣ (поварѣ не е специфична само за руския език дума); вместо шконѣти вино пропикае мое въ мое винницѣ Хил. 175 в Яросл. срещаеме шконѣти медъкъ пропикае медъкъ въ мое медъши, като изразът в Яросл. отразява добре руския бит. Във втория превод (български) на ПНЧ и в последния редактиран текст тези думи са:

ПНЧ, собрание ЛОИИ, русская
секция, колл. Лихачева
№ 502, л. 180

- а) омочити хѣкъъ свон к свѣкъ
егоже изливажть магерн мон
б) оконѣти ѿ вина изанваемого
къ моему келарн.

ПНЧ, РНБ, Погод. 266, л.153

- а) омочити хѣкъъ въ соцѣ
егоже изанважть мон повари
б) оконѣти вино изанваемое
къ моеи винницн.

Вариантите в Яросл. Синод 836 и Чуд. 16 оуѣ, медуѣша явно отразяват руски реалии, но такива разночетения са твърде редки. Изниква въпросът: подобни немногобройни за такъв голям текст като ПНЧ лексикални русизми явление на превода ли са или явление на преписа? По принцип привържениците на наличието на руски преводи смятат, че при приписването им от южните славяни текстът се редактира, като подобни русизми се заменят с „местни“ думи. така смята В. Мошин за Пролога, Турилов — за Пандектите и т.н. Теоретически това би могло да се предположи, но има аргумент, който ни дава друг отговор. В резултат на дългогодишните ми занимания с разпространяване на оригинални староруски текстове у южните славяни до XIV в. констатирах, че въпреки стремежа на българския или сръбския преписвач да българизира или сърбизира правописа и да изглади правописните или фонетичните русизми това в никакъв случай не им се удава изцяло. Винаги остават следи от руския ръкопис, даже и в такива малки текстове като някои проложни четива за светите Борис и Глеб, княз Мстислав, равноапостолната княгиня Олга и др.¹⁷ Поради това не е възможно в такъв голям ръкопис като Хил.175, който съдържа първата част на ПНЧ, да не остане поне някакъв русизъм, ако преводът беше тръгнал от Русия на юг. Внимателното разчитане и преглеждане на Хил. 175 не дава такива примери. Интересна е съпоставката на сръбския ръкопис Хил. 175 и трите руски ръкописа (ЯМЗ 15 583, Синод. 836 и Чуд. 16) относно заместниците на юсовете — материалът води до извода, че те са преписи от юсов протограф¹⁸.

В славянската писменост се разпространяват ПНЧ, известни като един от видовете златна цѣкъ. Именуването на ПНЧ като златна цѣкъ е нормално, като се има предвид, че текстът възниква в периода на така наречените „катени“, като в самия увод на най-стария превод това е отразено: „една глава влиза в друга като някаква златна верига (цѣкъ — чѣкъ) със скъпоценни камъни и бисер оплетена“. Публикувам началото на ПНЧ по ръкопис ЯМЗ № 15 583 като илюстрация за такова определяне на ПНЧ в увода на първия превод.

л. 1а сѣбѣвѣсима ꙗко сложенни книгы трѣлагова о трѣлакованин. ꙗко
 вѣрѣнѣ ѿвѣ сиа книгы ꙗко оубо заповѣди. и сихъ трѣлакованин
 илюющѣ. такоже съвѣкоупающѣ и послѣдующѣ ѿ бѣжскихъ оученин.
 едина главизна. отъ другогѣ приемлюци в иноу. такоже се
 икѣкѣна златы уѣпи съ драгыиѣ камениемъ и съ жнѣньюгѣмъ съпле-
 тены. вѣно хрѣстѣаньскоу оукрашають. аще и вѣра юсть прака
 нико и дѣла съвѣршають вѣроу. а вѣра ѿснованиѣ дѣломъ. без вѣромъ
 ниутоже оустѣють такоже и вѣра кромиѣ дѣлаъ мѣртѣва юсть ѿ себе.
 такоже пишеть св. нѣ реть кто ты вѣроу имаши азъ же дѣла. покажи
 ми вѣроу ѿ дѣлаъ своихъ. и азъ покажо ти дѣла ѿ вѣромъ своихъ.
 ты вѣроуешии яко едина юсть вѣ. доврѣкъ твориши. и вѣси вѣроу-
 ють и трепещють. и сиа оубо великѣи аплѣтѣ инакоуѣ гѣты тако
 тако юсть отъ васъ троудомлюкъ да обратеть.

Обикновено се смята, че този вид Златан цѣль (по Пандектите на Никон) се състои от 45 слова. Работила съм със сръбския ръкопис от XIV в., който се сочи като пример за този състав и се пази в РНБ (ГПБ), сигн. Рп.І.121, известен още като Дечански препис. Имам и някои други наблюдения, които ме карат да мисля, че този въпрос се нуждае от допълнително сериозно проучване.

*

Още Горский и Невоструев определиха по руския ръкопис Синод. 193, който е бил написан през 1381 г., че в България е осъществен втори превод на ПНЧ, направен от „великата“ книга, за която Никон съобщава в Тактикона. Работила съм с осем ръкописа, съдържащи този превод, от които два български (Архив ЛОИИ, колл. Лихачева, русск. секция № 502 и РГБ Егор. 1), пет руски (ГИМ Син. 193, БАН — Петербург, Калик. 123, РГБ ф. 304 №14, РНБ Пог. 260, РНБ РІ. 192) и един сръбски (РГБ ф. 247 №349). Калужняцки смята, че този „славяно-болгарский перевод“ е от „половины XIII — XIV вв.“¹⁹. Без да сме уверени в определянето на горната граница, със сигурност можем да кажем, че вторият превод на ПНЧ се е появил преди 1348 г., тъй като през тази година според триписката в евангелието на Псилица, сигн. ГИМ Барсовское 115, самото евангелие (Иоан с тълкувания на Теофилакт Охридски) и ПНЧ са били отнесени като дар от Търново в Зографския манастир²⁰. И двата ръкописа (ПНЧ) се отличават с красота и изящество, както впрочем подобава на високото положение на дарителя им, патриарх Теодосий, монограмата на когото намираме три пъти — в Евангелието Барсовское 115, в ПНЧ Собр. ЛОИИ №502 и Егор.1.

ПНЧ (втори превод) започват по следния начин²¹:

л. 1 съхранѣе книгы сѣе. сирѣкъ синаѣарк. илѣкѣе сказаниѣ
 конегѣжо слова. на оубѣкниѣе уѣоуѣиѣмъ.²²

14. Търновска книжовна школа. Т. 6.

а слово съдържае ш вещи сказанишми книги сею:

В прѣдсловіе книги вѣтвьныиъ заповѣдехъ гнѣимъ. и мѣиъ
въкратцѣхъ въсе вещи книги сею. и тако еже не вѣсти
намъ вѣтвьнаа писаниа выпаемиъ въ сѣти днаколюе
и погыбѣли прѣдани бываеи.

На л. 1—4 се дава началото на словата, на л. 6 започва самата книга: книга бгодухновенна събранна и съписана на ш многы и различны вѣтвныи книги
такоже ветхаго такоже речи завета и некаго.²³

Вероятно през третата четвърт на XIV в. в Търново се извършва допълване и редактиране на пълния текст на ПНЧ. За това най-вече говори българският търновски ръкопис от РГБ (ГБЛ), който се пази в сбирката на Е. Е. Егоров №18.

Егор 18 е бил написан през третата четвърт на XIV в. и ако не е самият оригинал, то поне е съвсем близо до него. Изглежда, че ръкописът е бил изнесен от Търново веднага или почти веднага след трагичните събития, защото рано се оказва в северния руски Кирило-Белозерски манастир, още докато е бил жив самият Кирил Белозерски — той идва в манастира през 1398 г., умира 1428 г. Към 80-те години на XIV в. се отнасят и още един български ПНЧ, които сега се пазят в РНБ (ГПБ) сигн. Пог. 266. Намесата на българските книжовници от времето на Евтимий, които естествено са имали в ръцете си съответния гръцки текст, в сравнение с втория превод на ПНЧ се свежда до следното:

1. Променено е началото на книгата, като е добавено предисловие.

Цитирам части от предисловието по Егор. 18:

л. 1а 1-17 Прѣсловіе настожцаго съчетаніа:

антїохъ зех онъ, иже въ сѣчьскыи въсего мира шкрьгыи сѧ.
и въ окитѣли стѣго савы въ иерлѣк безмѣсткова къ вѣкнаа немало.
сице же в с...къ вывъ и оупразните сѧ и разоумѣките повелѣккани
заповѣди. богатѣство же бѣже съкравъ дхѣковое, и подати ...тѣк
тѣквоужцианъ не овлѣки сѧ. плодоносив же паче въ сто кывъ и
заноживъ талантъ. да тако пакъ вѣрен же и мхдрѣи ш
ваголюкнаго вѣкы бавенъ вждеть. съ оубо антїохъ въ вѣкмена она...
л. 1а 31-40 по сѣх же нѣккыи инокъ. нечѣжда оубо словомъ, нж
не и разоумѣи по наваоу бгопроповѣдничоу. и ш младенѣства оубо
вѣтвьвномоу законоу ноиъ и днѣ пооучив сѧ такоже иконописецъ
оучитѣ дѣдъ. мѣлина же плодокита въ домоу насѣженъ бѣжи по
шномоу пакы речи и въ еже сице икетнѣк же и простѣк урѣнѣки горѣк
нарицанѣки о житѣклекъ подобенъ вывъ вѣкнаа немал.

л. 1б 1-6 въ неже вѣкнаа пакѣ константинъ емоуже доука вѣше именованіе, црѣкаа съдържающіоу скупѣра. благословихъ же и винъ
швѣтѣкъ безвожнѣи тоурыкѣ нахожденіе...

л. 16 20-32 ... и пауе же тако на мнжство сѣх еже по вѣременехъ стхъ и бѣносныхъ ѿць оуучительство вѣданы кыша. единж нѣкжа и тѣ ѿ вѣсего вѣтвѣнаго ѿмхдѣ писанїа, такоже нуела нѣкаа лубодѣнаа и трѹдолюбнаа. цвѣты дхвныхъ съкравѣтъ, настожжжа книгж добрѣши съчини. обдѹжжанїа вѣтвѣныхъ запоукѣдеи и таккованїа ихъ. и еше же и каю. уаема тѣмь и послѣдоужраа вѣтвѣныхъ ѿць оуучительства.

2. След предисловието е вмъкнато „изложение“ от послание до игумена на църквата „Свети Симеон Чудотворец“ „кир“ Петър. Началната част на изложението е по Егор. 18:

л. 1в изложениѣ ѿ посланїа еже къ игоуменуѹ цркви стго сумешна уюдотворца, куръ петрѹ. ѿ слова дѣр. прости ма оуѣ мои оуучительства словоу недостойноу ми сжцоу и не довлѣжцоу на се вѣсецедрыи и чаклоуецѣ вѣ вѣнѣ на сїе. нхъ шмычмылѣ сконилѣ члокѣколюкїеагѣ оустройвѣ илиже сждвани вѣстѣ самѣ. и по сѣмѣрѣ блжнаго моего блкы и ѿца, чаклоуецѣ гѣ дарока и вѣроучи слово ради прѣчтыхъ мѣре свож бѣж мол. не тако достоиноу, нж такоже прѣвѣкоухъ илиже сждвани вѣстѣ самѣ шмычмылѣ сконилѣ чаклоукїеагѣ: потоу пакы вѣ днѣхъ блженнаго патрїарха куръ Ѳеодосїа оутверди то и вѣржчи самѣ гѣ вѣ ради съборныхъ цркви. и азѣ оуѣм аще и пауе достоинѣства вѣржченѣ вѣ и прихѣ сѣ ...

3. В самия текст на книгата има добавени и променени пасажи или изрази.

4. Книгата завършва с посланието на Иоан, патриарх Антиохийски. Представям част от посланието по Егор. 18:

341а ѿванна патрїарха антиохїискагѹ посланїе къ иже вѣ стхъ ѿдоу нашемоу никонѹ. о прижти книгѹ великыхъ таккованїа запоукѣдеагѣ гнїагѣ, како прижта вѣ ѿ съборныхъ цркви и ѿ вѣсего причта: приж уѣстное твое посланїе бѣлоубезнѣшии ѿуѣ. и съ нимѣ шбѣдѹжителнаа дшѣполезнѣ вѣшвраженїи и оууенїи книгж, аже изложѣ стѣни твѹ. съвравши таже вѣ неи ѿ вѣнѣшнїи же. и вѣнѣтрнїи писанїи. и съложннши посѣкнениѣ аже вѣ тѣвѣ блѣти вѣтвѣныхъ, вѣ шѣцѣа хрїстоименитѣ людїи ползж. такоже нѣкаа нуела блѣоразоуанїѣ медѣ съложнвѣ и по твоемѹ повелѣнїю и запоукѣди прочѣтѹ тж. и оуѣсаснѣ ѿ сжщжа вѣ неи блѣтѣ бывѣ мнѣхъ сѣ ѿ радости тако играти и скакати. и ржцѣ такоже нѣцѣкї крилѣ простерѣ, мнѣхъ сѣ тако итенецѣ лѣтати, и лѣтанїе такоже къ тѣвѣ сътворити...

5. Има разлики в правописа, в пунктуацията, прозодиката, в съкращенията, в граматичните форми, промяна на словорѣда. Заменят се думи, използват се варианти или синоними. Напр. в началото на 10 слово в ПНЧ от ЛОИИ № 502 (II превод) и Егор. 18: вместо о клеветанїи вѣв вто-

рия превод в Егор.18 е употребено о оукоризнѣ, още: мѣстити — ѿмѣцати, досаждати — оукорѣти; също в слово 10 в текста с начало: яко сътвори хъ десѣтъ лѣтъ (в редак. текст Ѡ лѣтъ) въ монастири оца серида²⁴ паралелите са: глаголати — рещи, слоуженіе — слоужба, досаждаж — оукорѣка, лѣто — вѣкъ, водж свож — мочь свои, друзїи — инни, коридъ — баѣ, неискоусны — сверѣкны — съмѣденѡ — погадено, никогда — николиже, пакостенъ — съмѣщажнѣ, печаленъ — wskрѣвлѣжнѣ. В слово 20, в текста посланіе къ филиписїѡ: оугоди емоу — оупокон его, припомози — оустрави, вѣчных окитѣли — вѣчнмы кровы, причастници — овищници, гощеніе — окѣдъ, съродники — жжикы. В слово 23 ѡ житїа стїѡ ѡ матїва: спати — лѣгати, ѡ велижжъ — ѡ жителен, поустїи — посла, ѡ зины оудиражтъ — ѡ зины помрѣзаатъ, ѡ стоуды — ѡ мрза, магернж — поварна и т.н. Подобни замени не се срещат в отделни слова или текстове, а в цялата книга, което говори за системно и съзнателно редактиране на втория превод. Изобщо сравняването на българските ПНЧ от втория превод и последния редактиран текст дава великолепна възможност за изучаване на Евтимиевата реформа. В съществуващите изследвания последният търновски вариант от Евтимиево време на ПНЧ се нарича поправен превод или нова редакция на текста. Сравняването на предевтимиевските от втория превод и от времето на Евтимий Никонови Пандекти показва, че не е правен някакъв нов, съвсем различен превод, а е допълнен, проверен, поправен и редактиран вече съществуващият също български втори превод. За връзката между двата български варианта на ПНЧ говори и това, че някои от обясненията на непознати понятия, които се срещат във втория превод, се пренасят и в третия редактиран текст на ПНЧ. Например известните приписки за К мохосехъ и хиновоскїо: мохосе село или мѣто именеѣ сѧ. хиновоскїѡ же именеѣ сѧ по вѣтърскомъ языкѣ гжскѧ пѧ. кенѣ село нарицаемѣ снцѣ (Егор. 18, л. 96).

Редактираният евтимиевски текст на Никоновите Пандекти се е смятал за „правилния текст“ и е намерил широко разпространение в другите православни славянски земи. Него отразява печатното Почаевско издание на Пандектите (заедно с Тактикона). Интересен е и друг факт. В ръкописи от втория превод нерядко се наблюдава редактиране от по-късни книжовници, като се сверява с последния евтимиевски текст. При работата ми с ръкописните български Пандекти от ЛОИИ №502 (съдържат първите 29 слова) констатирах, че в полетата са направени 74 добавки, които вероятно не са точният брой, поради това, че листовете са изрязвани и някои добавки се губят (има знак за добавка в текста, но тя липсва в полето или липсва част от нея). Добавките са правени от русин, като същият „коректор“ е поправял някои букви или думи и е нанасял върху изтрития текст. Така той се е стараел да обнови превода по последния редактиран текст. Същата процедура наблюдаваме и в сръбския ръкопис от края на XIV в. в РГБ фонд 247 №349 (собрание Рогожского кладбища). Поправките е правил сърбин. Привеждам пример от ръкопис ЛОИИ №502, л. 179а

— почти в края на 22-ро слово: на 7 ред след думата прилагат сѧ е сложен знак за следния добавен текст (в долното поле):

Възможно зѧ е имашѣ въ домі своѣ мѣтѣвныа храмы мнѣти сѧ. а не и сѧзѣѣ паче рѣнѣ творити. завѣщаніе. еѣ аще кто дарѣтъ вещь движимѣ или недвижимѣ или самодвижимѣ или праведнѣ въ лице мѣна или црѣка или аггѣа яко тои хотѣ мѣтвеннѣ хрѣ създати. и дарѣт ѧкѣ къ немѣже нѣжно е понѣжѣе въкаѣ аще и не начѣто въ дѣлао съвършитѣ съ наследникѣ. и съвършнвшѣ сѧ с дати дарованнаа. тоже побно е въкати иностранноиѣ еминци и волници и и нирипитателнѣ. свѣкодѣк сѧщи епѣкопомѣ и строителѣ нѣдѣити о сѣ. сѧи же сѣ...

Текстът прекъсва поради отрязан лист. Пасажът липсва във втория превод на ПНЧ и е добавен тук от третия редактиран вариант на Законовете Пандекти.

Продължението на ПНЧ от ЛОИИ № 502, т.е. втората част на книгата, се пази в РГБ сигн. Егор.1 (ф.98 №1) Началото и края на ръкописа са обновени от руския монах староверец Петър изцяло по евтимиевската редакция на ПНЧ, като в края е включено, както е в редактирания превод, и посланието на патриарх Иоан Антиохийски.

Въпреки че по-ранните преводи сравнително рядко се преписват в Русия и след появата на последния официален текст, редактираните по време на патриарх Евтимий Пандекти на Никон Черногорец се разпространяват като господстващ и престижен, наречен „правилен“, текст на тази голяма и интересна книга.

За съпоставка на трите варианта на ПНЧ в славянската писменост представям за илюстрация два текста от слово 20 и слово 23.

Текстовете не са избрани случайно — те се срещат в цитираната работа на Срезневски, поради което читателят може да съпостави извадките от сръбския ръкопис Хил.175, от българските: собр. ЛОИИ №502, Егор.18 и Погод.266, със същия текст в руски препис (първи превод). Давам паралелно и началото на слово 10 (липсва у Срезневски).

ПНЧ, Хил.175 Слов к (20)

л. 91б Того ꙗко Финанп [] не можешн постити се ꙗ и едннствовати ни вѣдѣти ꙗсть ти снхъ всѣхъ мѣздоу приѣти ꙗще ниѣхъ всѣхъ вещь помажешн вѣснхъ стражѣущѣ оу҃гажае и шѣлькѣуае ѿ троуда вѣсто оу҃тѣпшае ꙗ ꙗсть вранѣ приѣмле ꙗ ꙗсть гавзы приѣмле ꙗ ꙗже оу҃тѣпши ѿ подвѣга прихѣдещи и сѣ шѣрадѣниемъ къ падѣшихъ дѣши ꙗще и падоше пота ꙗ оу҃покон [іе] оу҃моли ꙗ оу҃тѣпши ꙗ оу҃множи мѣздоу ꙗще сѣ приѣжаннемъ слоужнмъ стѣльмъ ꙗ раздѣлѣюще мѣздоу с нимн іесмы ꙗ се и хѣ рече створише секѣ дроугѣ ѿ маломъ неправедны да приѣмѣтъ въ вѣвѣчныѣ кровы ꙗ виднши ѧ яко шѣщинци въше ꙗ ѿ прѣваго днѣ рѣ и до нѣк ꙗ да оу҃вѣсте яко вѣск дѣлѣ ꙗлѣ и творе ꙗ не ѧвѣмъ оу҃покога ни ꙗ ꙗже ꙗсть прѣстѣтель црѣкви въ шѣнѣи живын ꙗ ни оу҃ едного трѣвоуе ꙗще и стѣ ꙗсть не дажѣ нѣ поутн шного въ недостатѣуѣстѣк соу҃цаго ꙗще и тако нѣси днѣвн ꙗ поутѣ же ꙗко и хѣ тако хоцѣтъ іегда ꙗлет ꙗ ꙗко аще твориши вѣро изредѣноу ꙗ не зовн дроугѣ свохъ ни рода своѣго ꙗ вѣдѣныѣ хромныѣ слѣпныѣ ꙗ не ѧмоуѣе

въздати· не просто поблаеътъ такого прнѣтнѣа творити· нъ жежоуцима и ааоуцима
нагыма· нъ уоужимѣ· нъ иже ѿ бѣгѣства шеоубоажавшимѣ· не ко ре просто не
тахъ· нъ алкахъ· алына бо ме ре видѣсте и накормисте·

ПНЧ. Собр. ЛОИИ, коллекция Лихачева,

русская секция №502, слово к(20)

л.151, 18 Тогоже ѿ еже къ филиппейѿ посланіе

не можеш ли постити са· ни же оуединити са· ни же на земан лѣга-
ти· ни же въсенощное въдѣніе творити естѣ ти сиухъ въскѣ мѣздѣх при-
хти аще инако вещь оухитриши· еже къ сиухъ троуждажцаго са оупо-
ковати и оугедити· и прихѣдажцаго к тебѣ приемати прострътѣма
ржкѣ и облегуавати троудоу· тѣ стож коркаше са и раны приемѣкаше,
ты же оугоди емоу ѿ подвнга граджаюу· и съ въскѣкож радостнѣх и
въсеж дшеж прѣнан того· потѣ егѣ и троудѣ оупоковаж· оутѣши·
оумоли· припомози оутроужденнои дши· и аще съ толицѣмъ оусудѣ-
емъ послажнимъ стѣнимъ, причастници мѣздамъ и вждемъ· сеи гѣ нашѣ
іу хс глетѣ· сътворите другги ѿ мамоны неправедных· тако да
примѣжтъ вы въ вѣчныхъ обитѣли· видиши ли тако причастници намъ
быважтъ слоужжѣе и стѣмъ къ вѣчнѣи жизни· и да видите тако вѣсѣ
ради въскѣ и глѣ, и твора· а не онихъ покоа неж са иже аще е
црквнѣхъ прѣстоатеиш въ говозованіи живѣх и ннѣсѣго ашѣж са·
аще и стѣ вжде, не дажѣ емоу· нж прѣпоуѣти тѣкоужцаго паче,
неже онго· аще и съ днѣмъ вждетѣ· что оубѣ енци хѣмѣ намъ тво-
рити, вънегда глетѣ· аще сътвориши вечерѣ нан гошнѣ, да не при-
зовиши другги твож нан съродники· нж немѣщнѣхъ пирѣ· хрѣмы·
слѣпы· не можши ѿдати ти· не просто оубѣ такоаа баготвореніа
дроугѣмъ и съродникѣ творити побаетѣ· нж алчѣщнѣмъ, и жжжѣщнѣмъ·
наготѣужщнѣмъ· страннѣмъ· ѿ многа бѣгѣства оубоажавшнѣмъ·
не ре бѣ вѣла нашѣ іу хс просто питосте ма, нж гладенѣ вѣхъ...

ПНЧ. РГБ фонд 98 № 18 (Егор.18) Слѣ к (20)

Тѣже ѿ еже къ филиппейѿ

106а, 39 Не можеш ли постити са, ни же оуединити са· ни же на земан
лѣгати· ни же въсенощное въдѣніе вѣдѣти; ес—ти си въскѣх мѣздѣх прихти аще
инако вещь оухитриши· еже къ сиухъ//троуждажцаго са згодити и оупоавати и
въсприемати часто· и прихѣдажцаго к тебѣ приеман прострътѣма ржкѣма и
швлекчаван ѿ троудовѣ· тѣн етонтѣ бора са· тѣн раны приемѣ, ты же оупокон
егѣ ѿ подвнга граджа и въскѣкож радостнѣх и въсеж дшеж прѣнан егѣ· потѣ егѣ
и троудѣ оупокон· оутѣши· оумоли· оустрави оутроужденнѣа дшѣ· аще съ толицѣ
оусудѣемъ послажнимъ стѣмъ причастници мѣздамъ и вждемъ и се хс ре
сътворите себѣ другги ѿ мамоны неправеднаго· тако да прѣмѣжтъ вы въ вѣчныхъ
кромѣ· виши ли тако шкѣщници вышѣ ѿ прѣваго днѣ даже до ннѣ слоужжѣи
стѣмъ; и да оубѣсте тако вѣ ради въскѣ и глѣ и твора а не шнѣи покоа неж са, иже

аще е ѿ црковныхъ настоятелей въ шеннихъ живихъ и чьстого ашшаа са аще и стѣ
іе не даждь емоу. нж прѣпочъти тѣкоумиачшъ паче неже шного, аще и дивенъ
вждь. почто оубв; понеже и хс снзе хоцетъ, вкнегда глетъ. аще стѣтвориши вера
нан овѣдъ, да не призовиши другы твоа нан жжики нж немощныа. хршмык.
сакныа. не можшжа ѿдати ти. не во престо таковаа чрѣженіа другшъ н
сѣршнкшмытъ пѣаетъ творити. нж алчашнытъ жжжжшнѣ наготшжшнѣ. страннымъ.
ѿ многа коратетва шѣкоужожавшныа. не ре во вѣка нашъ ѿ хс престо штаете
ма, нж гладень вѣхъ...

ПНЧ. Хил.175 Слово кр (23)

ѿ житна швана матѣва. бажкны швань сь всѣши блгшныи также нашше н снє
пршеть. іеже на хоудѣ] постелн почивати. н хоудюю ш[деже]ю покривати се на
ложн въ кеан своен. нже видѣвъ кто ѿ славныхъ града. вшшъ к немуу н видѣвъ
іакъ ветхюю н раздраною шдежею покриваетъ се. посла кмоу шдѣшнне цѣною
златнца. зі. манъ юго да тѣмъ покриваетъ се на въспомннанне прннесшаго.
шнъ же то въспршель многы радн мольбы моужа покривъ се снмъ іедноу ноцш.
урѣвъ всюу ноцш глаше к себѣ. //кто ре такоже хоуды швань н пршсно шмѣаше въ
оустѣхъ слоко се. зі. ноу златнкъ шдежею покриваетъ се. а вратнн хѣа ѿ знны
стражоуть. колнко іестъ ныа скршжшоуцш звезы колнко іестъ рокознноу шмоуцш
по совою поль н поль на себѣ. н не могутъ прстѣтн ногоу своєю. нь лешетъ іакъ
н клоуво трепешоуце. колнко въ горѣ ншѣ лешо нхъ іестъ безъ вевере н безъ шгнѣ
шмоуцш соушоувъ волѣзнь ѿ знны н ѿ алує. колнко уедн желашотъ насытитн се ѿ
шствна зелнн помешель нхъ въ моємъ сокалѣ. колнко ен хотѣло шмоуцн хлѣкыца
къ соцѣ іекоже проашаютъ мою сокауне. колнко іестъ тѣхъ нже желашотъ пошѣ
шбонѣтн внно проашаемює въ мою еннншн. колнко іестъ въ градѣ сешъ въ уа
страньныхъ н не шмоуцнхъ гдѣ вштатн. н на коупншнцнхъ лешере. тоже н
мошноуше дѣлешъ. колнко іестъ нже шмоу[ше] шцѣ нан два невѣкоушнше масла
[да]//колнко іестъ нже не шмоутъ другшнє рнзы н лѣтѣ н зннѣ. то ан како
стражоуть. ты же уане вѣуює наслаженне пршети. н внно пршешн. н рыеки
велнкыє пашн. н въ хрламѣ живешн. іеже же н сь всѣмъ зломъ въ шдѣшнн. зі.
златнкъ рѣшешн се по шстннѣ тако жнвъ. н въ такомъ покон сын. не уан ен тамо
оушошованыхъ блго въспршель іеш блгата вса въ жнвотѣ своємъ. а шшшн зламъ.
ншѣ же тнн оутѣшашенн соутъ. а ты стражешн. бвлешъ бѣ. оубошн швань въ
друшоую ноцш товою не шдежетъ се. праведно во н похвално бш да шдѣшетъ се
токою. р. л. д. вране вѣкы [н] монхъ. нежелн тын шкшане. продавахоу се тогда
д. шдеже за златнкъ. авнє же поуштн ю наоушноа. да ю шроддешъ. н шдѣвъ
ю н желашо ю вѣ. н коупн ю за лѣ. златнкъ. н пакы прннесе ю папѣ. н въ
оушршн//же пакы іакъ шдѣ іє шродано. коупн іє пакы. н прннесе папѣ моле се
іемоу. да се намъ покриваетъ. іакже се створн. р. цн гла іемоу стѣшн шскашнвъ
се. вндымъ. кто стоужнтъ ен. азъ ан нан ты. вѣ во бѣтнхъ зѣло н много
лобалеш прѣпѣвнаго. н глаше пршсно. іакъ мыслн іеже дати шшшныа. можетъ кто
довроковнѣ сьвлѣшн бѣатшн сь самює кошоуле нхъ не сьгршшнтъ. паше же аще
воудоутъ немѣтншн іетерн. двоє ко се пршврѣтаешъ таковын. іедно оубо іакъ

Дше ѡнѣхъ спасають • второе же тако и самъ мѣздохъ немалъ ѡ него имать •
принюшаше же и къ вѣрованню словесн •

ПНЧ. Собр. ЛОИИ, коллекция Лихачева,

русская секция № 502 Слово кѣ (23)

л. 180, 13 блженныи ѡванъ мѣтвкми съ вѣсѣни инѣни блгыними ихже
стажа наѣкаше и се гла иже въ хоудои постелици спати, и ветхаа по-
крывала въ свои келїи имати • егже оуэрѣкѣ нѣккми ѡ велмжжѣ въ градѣ
прѣкывающїихъ къ нему въше тако съ постела съдранж и съ расж
покрывает сѧ • поусти твому постела за лѣ златикъ • помѣнкъ его
много покрывати сѧ съ неж въ память принесшаго и • он же приемъ
се, многаго ради мѣнїа мжжа покрыв сѧ съ неж ноцъ единж, но
въсе си такоже рещи глааше къ себѣ • кто рещи имать тако санѣре-
нныи ѡванъ имаше во присно въ оустѣхъ свой слово сіе, въ три-
десати и шестинѣ златикѣ постели покрывает сѧ, христова же бра-
тїа ѡ зины оумиражтѣ • колици оубо сжтѣ нинѣ скрежещїе зѣвали
ѡ стоуди • колици сжтѣ рогозинж единж имаше половинж нѣ собож и
половинж върхоу себе • и не можтѣ прострѣти носѣ свои • нж спѣтѣ
стиснѣти трепещїе • колици въ горѣ оуснѣхж без вечера гладни,
имаше соубож волѣзнь ѡ зины и ѡ гладѣ • колици жалажтѣ на-
сытити сѧ ѡ листїа зелькѣ метаемыихъ ѡ мапернж мож • колици
хотѣахж омочити хлѣбѣ свои въ свѣкъ егже изливажтѣ маперн мон •
колици жалажтѣ обонѣти ѡ вина изливаемаго въ моелѣ келари •
колици сжтѣ въ градѣ сѣмъ страннїи не имаше гдѣ главы поклонити
и на проволнахъ лежжїе • и и кыснѣжїе • колици оубо иматѣ весь мѣ-
саць или два невѣкоушивше масла • колици сжтѣ не имаше вторжѣ ри-
зѣ лѣтнѣж и зинѣж • и сице стражжтѣ • ты же чаж вѣрунаа покоа по-
лоучити • и вина пиши • и рыбы много и добры изѣиваеши • и
въ красныхъ хранинахъ прѣкываеши • нинѣ же съ мнозѣми зылини и
на постели лѣ ти златикомъ грѣеши сѧ поистинѣ сице живеши въ
таковѣни о славѣ прѣкываеши; да не надѣеши сѧ тамошнїихъ оугото-
ваннїихъ блгынѣхъ насладити сѧ • нж оуслышиши вѣдѣ, еже онѣ
богатыи оуслыша • прижлѣ еси блгаа своа въ животѣ своелѣ • а
нищїи злѣа • нинѣ же тїи оутѣшажт сѧ • ты же скръбиши • бѣвенѣ въ
тако санѣренныи ѡванъ дооугж ноцъ съ снж постела не покрывает сѧ •
праведно ево естѣ и бви прижтнѣ тако да покрыважт сѧ ѡмд
братїа господїи твои, неже ты окааныи • продаахж во сѧ четири
одѣкала за единѣ златї • абїе оубо ѡпоусти на оутрѣ постела онж да
продастѣ сѧ • и видѣкѣ принесы снж купи ж да въ лѣ златикъ • и
пакы принесе ж патриархоу • и тако же на оутрѣ видѣ снж въ прода-
жнїци, купи ж такоже • и пакы принесе ж папѣ мола сѧ емѣ та-
коже съи сжпокрывати сѧ • и такоже се третицеж сътвори • гла
ему оу стын оуслыхоуж сѧ • да видимѣ кто оуделѣетѣ • ты или азѣ •

вѣше въ и ѿ богатныхъ зѣла • и сладостно того обираше прѣ-
пѣкныи • и глаше вѣсегда • яко аще окрзавиъ еже нищїиимъ даати
кто добрыиимъ произколенїемъ съвлѣчетъ вѣтатъ и ѿ самыя ри-
зы • не имѣ грѣха • и паче аще вѣтъ не кагожтрокнїи нѣцїи и
немиативїи • едины въ, яко дѣла онѣ снаетъ • другою еже яко и
самъ ѿ сею имать мѣздъ немалъ • показа же и инаа на вѣвкренїе
словоу...

ПНЧ. РНБ Погод. 266 слоко кѣ (23)

153, 7 ѿ житїа стго ѿ мѣтїа

блженныи ѿаннъ съ вѣсклїи блгыми их имѣше прїтѣжа и се гла же еже
въ хоудѣиши постели лѣгати • и ветха покрывала въ свои келїи имѣти • егоже
оузрѣвъ нѣкыи ѿ жителєи градскїи вѣнегда прїити къ нему, яко шдежа ѿ
раздранноа и расж покрываетъ са, посла ему шдежъ златникомъ ѿ моливъ его
много съ неж покрываетъ са, въ еже поминати принеснаго • он же тж прїемъ и
многаго рѣ мжжа моленїа покорми са едїнъ ноцъ, прѣзвѣтъ са въ малѣ реци
ноцѣ глаше къ себѣ горе текѣ смѣренныи ѿане, имѣше ко присно въ оустѣ слово
се, ѿ златикѣ шдежъ покрываеши са, братїа же хѣа ѿ зимы помрѣзаватъ •
колици сѣ ннѣ скрѣщжше зжбы ѿ мрза • колици сѣ роюзъ имѣше едїнъ тѣчїа,
пѣ сокомъ полъ и вѣхоу себе другоу полъ • и не можтъ прострѣкти нозѣ свои, нж
спѣ съгрѣженїи трепещжше • колици въ поустыни прѣлежашъ безъ вѣрѣ и свѣтила
имѣше сугрѣжъ волѣзъ ѿ зимы же и поста • колици жалаатъ насытити о листвїа
зелїи метаемїи ѿ моа поварнѣ • колици хотѣли вишъ шмочити свои хлѣвъ въ
соцѣ егоже изливаетъ мои поварнѣ • колици жалаатъ понѣ шконѣти вино изливаетое
къ моеи кинници • колици сѣ въ градѣ се къ вѣкма се странни не имѣше гдѣ
шкитати и на трѣжнїи лежжше, и кыснжше • колици оуко имѣе мѣцѣ или два не
къкоусивше масла • колици сѣ не имѣше втора рїзж лѣтнжа и зимнжа и сице
стражжтъ • ты же чаа вѣчнаго покоа полоучити и вино пиши • и рыкы прѣвеликыа
иси • и въ храминахъ великыи живєши • ннѣ же съ вѣсклїи замїи, и въ шдежи ѿ
златникѣ грѣмѣши еси; къ истинж сице живыи къ такоуѣ слауѣ прѣкываа не
чаи иже тамо оуготованнѣ блгъ насладити са • нж оуслышиши вѣеко еже и богатыи
и онѣ слыша • вѣсприимъ еси блгаа своа къ животѣ своему • и оубошїи злаа • ннѣ
же оуко ти оутѣшаатъ са ты же стражєши вѣвнѣ вѣ • смѣренныи ѿаннъ въ другоу
ноцѣ с токомъ не покрываетъ са • праведно ко е и блгоприятно бѣи яко да покрываатъ
са рѣд • братїа и вѣкы твоа • неже ты окаянныи • продаахъ ко са • ѿ одежа за
златникѣ • акне оуко посла ѿ на оутрїа яко да продасть са • и видѣвъ ѿ принесыи
тж коупи ѿ за ѿ златикѣ • и пакы принесє ѿ къ папѣ, якоже пакы и на оутрѣки
видѣа продаемъ, коупи ѿ такоуѣ • и принесє ѿ къ папѣ мѣла его яко да покрываетъ
са съ немъ якоже оуко третїиѣа се сътвори гла ему стын рѣ са • да видимъ кто
стжжитъ си • азъ или ты • вѣше ко и ѿ богатныхъ зѣли • и въ сласть его шкнмааше
прѣкныи • и глаше присно аще разоумѣтъ еже дати оубогымъ може кто доволнѣ
съвлѣцїи богатъ и тыа самыа рїзы ѿ • не съгрѣшаетъ • и паче же аще сжтъ
неимѣди нѣцїи и немиативїи • двѣ ко приокрѣтѣ таковыи • едїно оуко • яко дѣж

онѣ спадеть: второ еже тако и самъ ѿ сего мѣздѣ не малѣ имать: приношаше же и къ оубоженію слова...

ПНЧ. Хил. 175

л. 37а слѣдѣ о клеветани:

Хранити себе ѿ гнѣва и видѣти ны цѣломоудреніемъ и ѿвръженіемъ ксѣхъ тѣлесныхъ и ненависть не имоуще. безвинни шкѣщемъ се соудат: слово ꙗко о клеветани и во всякомъ досажени и празнослови и тако не тѣмлю оубиства ради и прѣлюбоудѣства и клоуда и таковыхъ нѣхъ ради въ моукоу выпадеши ны и во глани и таковыхъ мнимыхъ ѿ на хоудныхъ досажени. швае неравна моука. еже ѿмьщениа ради себе. ни во единоу же поубѣжѣ. не покаеть оубарати или досадити комоу. нѣ есть сему различіе. якоже и праведнѣи гостити. тако иже просто рѣгѣ се комоу. и поносѣ. комканиа ѿлоууаетъ се. иже кто рѣтъ вратоу своемуу рака повинень есть сѣкороу. зкорѣ здѣ соудилище еврейское рече а еже рака. невелико досажение есть ны и пае прѣшвидѣнѣю. и досажениа коного глѣща. еже мы и ракомъ или кыниѣ ѿ повинныхъ повелѣвающе глѣмъ.

ПНЧ, ЛОИИ, колл. Лихачева,

русская секция № 502

слово ꙗ (10)

л. 66а, 8

во клеветани и въскѣи досадѣ и празнослови и тако не тѣмлю оубиства ради и любодѣства и кажда и ина такова гнѣхупаденіа въ геехъ въпаднѣти иманы. нѣ и клеветаніа ради и таковыими явленными нами хоудными досадами, аще и неравна мѣжа вѣдетъ. и тако не еже мѣстити себе или ни о чѣсомъ же причинѣнѣ не покаеть клеветати или досажѣти комоу. нѣ есть и сему различіе. якоже и праведному гнѣвоу. тако просто рѣгѣ кого и понаша. причащеніа ѿлжчати сѣ. иже аще рѣтъ вратоу своемуу рака, повинень ѣ сѣмѣ. слѣ десѣто. — златоустово сѣмѣ здѣ сѣдище еврейское глѣтъ. рака же невеликомъ ксѣдѣ глѣтъ есть. нѣ паче невръженіа и клеветаніа нѣкоегѣ. такоже мы ракомъ или нѣкыниѣ ѿ послѣднихъ повелѣвающе глѣмъ.

ПНЧ, РГБ ф. 98 № 18 (Егор. 18)

Слово ꙗ (10)

л. 59а, 11

о оуборизнѣ и въскѣи досадѣ и празнослови. и тако не тѣмлю оубиства ради и прѣлюбоудѣства и кажда и иныхъ таковыхъ гнѣхупаденіи въ геехъ въпаднѣти иманы. нѣ и клеветы ради и таковыхъ явленны нами хоудныхъ досад... аще и неравна мѣжа вѣдетъ. и тако не еже ѿмьщати себе или ни о чѣсомъ же причинѣнѣ не покаеть клеветати или оубѣжѣ кого. нѣ есть и сему различіе. якоже и праведному гнѣвоу. тако просто рѣгѣ и сѣ комоу или понаша. причащеніа ѿлжчает сѣ. златоусто: — иже аще рѣтъ вратоу своемуу рака, повинень есть сѣмѣ: —

сѣньмигъ зде сѣдице евреиское глѣ ракъка же се, невеликы досады естъ глѣ нх паче невръженіа и оукоризны нѣкоемъ такоже и мы ракомъ или нѣкмигъ въ послѣднихъ повелѣваще глѣемъ.

БЕЛЕЖКИ

¹ От общите описания в литературни истории и изследвания, в които се сочи Никон Черногорец, ще цитирам няколко, появили се след Втората световна война: Graf, G. *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, t.2, Romel 1947, p. 64-69; Doens, J. *Nicon de la Montagne-Noire dans Byzantion*, t.24, 1954, p. 131—140 (L'éd. annoncée du Mikron Biblion et du Typikon par l'Institut byzantin de l'abbaye d'Etal ne semble pas avoir été publiée); Nasrallah, J. *Un auteur antiochien de 11-siecle, N. de la M. -N. dans Proche-Orient chrétien*, t. 19, 1969, p. 150—161.

² Цитирам по ръкопис, който се пази в държавния исторически музей (Государственный Исторический музей — ГИМ) в Москва в Синодалната сбирка, сигн. Синод. 189. За ръкописа вж. Горский, А., Невоструев, К. *Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки, отдел второй — Писания святых отцев*, 3. Разные богословские сочинения. М., 1862, с. 28—34.

³ Още през 18 век М. Bandini представя 63-те глави в: *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Mediceae*, t.1, Florence, 1764, p. 92—98. За този опис И. Срезневски пише: „Помещенное здесь описание Пандектов Никона по Медицейскому списку XIV века из всех мне известных есть самое внимательное и для сличения со славянским переводом самое полезное“. Вж. Срезневский, И. *Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках*. СПб 1876, Т. II, вып. 4, с. 218 (вж. под линия препратка втора). За жалост и досега не разполагаме с критично издание на гръцките на Пандекти на Никон Черногорец.

⁴ Вж. за ръкописа Павлова, Р. Още един непознат среднобългарски ръкопис. — *Език и литература*, кн. 5, 1983, с. 23—31.

⁵ Вж. също Горский, А., Невоструев, К. *цит. съч.*, с. 41.

⁶ За юридическите, а също за патристичните и аскетични текстове в Пандектите на Никон вж. Carlo de Clecq, *Les textes juridiques dans les Pandectes de Nicon de la montagne noire*. — S. Congregazione per la chiesa orientale. *Fonti serie II fascicolo XXX*, Venezia, 1942, p. 9—93.

⁷ Горский, А., Невоструев, К. *цит. съч.*, с. 1—6, за ръкопис Синод. 836.

⁸ Срезневский, И. И. Пандекты Никона Черногорца в русском списке XII в. — *Записки Император. Академии Наук* 1871. Т. XX, кн. 1, с. 149—155 за ръкопис от Ярослав. музей №15 583; И. И. Срезневский, *Сведения и заметки...*, за Чуд. 16.

⁹ Иванова — Константинова, К. Об одной рукописи XIV в. Погодинского собрания. — *ТОДРЛ*, т. 25, М.-Л., 1970, с. 294—308, за ръкопис Погод. 267.

¹⁰ Павлова, Р. Пандекты Никона Черногорца в славянской письменности. — *Славянска филология*, С., 1988, с. 100—108. Посочват се 9 ръкописа, от които 4 идентифицирани за пръв път от авторката.

¹¹ Богданова, С. Пандекты Никона Черногорца в списке XVI в. — *Palaeobiblogica*, 1989, кн. 1, с. 81—95, ръкопис от РГБ, сигн. Собрание Ундольского, фонд 310, №37.

¹² Турилов, А. А. Памятники древнерусской литературы и письменности у южных славян в XII — XIV вв. (Проблемы и перспективы изучения). — *Славянс-*

кие литературы, XI Международный съезд славистов, Москва, 1993, с.35—38. Добавя ръкопис РГАДА, собр. Мазурина № 1698, Ярославски втори, сигн. ЯМЗ №15 606, РГБ (ГПБ) Q.п. 1. 27, ГИМ Хлуд. 114.

¹³ Калужницкий, Е. И. Обзор славяно-русских памятников языка и письма находящихся в библиотеках и архивах Львовских. — Труды третьего археологического съезда в России. Т.2, Киев 1878. Вж. също публикациите на А. В. Порре *Słownik starożytności słowiańskich*. Wrocław; Warszawa, Krakow, 1970, т. IV, 18—19.

Павлова, Р. Пандекты Никона Черногорца в славянской письменности... с.100—108; Райпхарт, Й. Восточнославянское влияние в древнесербской Кормчей, Вена 1983, отд. отпечатък от кн. с виенските доклади за IX Международен конгрес на славистите. Thomson, F. The Problem of the Reception of the Works of John in Jeinator of Constantinople Among the Slavs: Nicon of the Black Mount and Cirycis of Novgorod. — *Palaeobulgarica*, 1987, №1, с. 23—45

¹⁴ Турилов, А. А. цит. съч., с. 36, 35.

¹⁵ Срезневский, И. И. цит. съч., с. 293.

¹⁶ Вж. съпоставките у Павлова, Р. Пандекты..., с.105—108.

¹⁷ Павлова, Р. Сведения о Борисе и Глебе в южнославянской письменности XIII—XIV вв. — *Palaeobulgarica* 12, 1988, кн. №4, с. 26—40; Жития княгини Ольги в южнославянских рукописях XIII — XIV вв. — *Болг. русистика*, 1989, кн. № 5, с. 42—53; Житие Феодосия Печерского в южнославянских рукописях XIII—XIV вв. — *Palaeobulgarica*, 1992, кн. № 2 с. 50—67; Жития русских святых в южнославянских рукописях XIII — XIV вв. — *Славянска филология*, т. 21, С., 1993, с. 92—105.

¹⁸ Богданова, С. Пандекты Никона Черногорца в первом славянском переводе. — *Годишник на Соф. у-т, ф-т по славянски филологии* (под печат).

¹⁹ Калужницкий, Е. И. цит. съч., с. 40.

²⁰ Павлова, Р. Три рукописи четырнадцатого века с подписью болгарского патриарха Феодосия. — *Славистични изследвания* 1978, т. 4, с. 127—142. В публикацията за пръв път се определя, че: а) ръкописът от ЛОИИ русская секция, колл. Лихачева №502 съдържа втория превод, б) ръкоп. фонд 98 Егор.1 е продължение на ръкопис ЛОИИ №502, в) за пръв път се публикуват и трите монограми на Теодосий, г) за пръв път се дават някои сведения за Егор.1.

²¹ Цитирам по сръбски ръкопис от края на XIV век, който се пази в сбирката на Рогожкото гробище (собрание Рогожского кладбища), сега в ГРБ (ГБЛ) Москва, фонд 247 №349. Ръкописът е написан на хартия, има 372 листа, съдържа 1—29 слово, като последното, 29 слово, прекъсва.

²² Цялото написано с киновар.

²³ Цялото написано с киновар. Словата са на следните листове:

а: 6—156, и: 156—396, ъ: 396—47, д: 47—716, е: 72—75, ѝ: 75—86, џ: 86—94, и: 94—1156, џ: 1156—1226, і: 1226—134, аі: 134—1406, иі: 1406—1576, гі: 1576—170, ді: 171—181, иі: 1816—2116, сі: 2116—2186, џі: 2186—2346, иі: 2346—249, џі: 249—2536, і: 2536—279, ка: 279—2886, кв: 2886—2996, кг: 2996—3086, кд: 3096—3206, ке: 3206—3276, кж: 3276—3356, кз: 3356—3396, ки: 339—3496, ко: 3496—372.

²⁴ Публикувала съм същия текст в работата ми *Пандекты Никона Черногорца... по български ръкопис Погод. 266 и сръбския ръкопис Синод. 195*.

²⁵ В българските ПНЧ Погод. 266 сигурно също е имало тази приписка, но при обновяването полетата на ръкописа са силно изрязани, поради което са пострадали много от заглавията в тях, както и приписките.